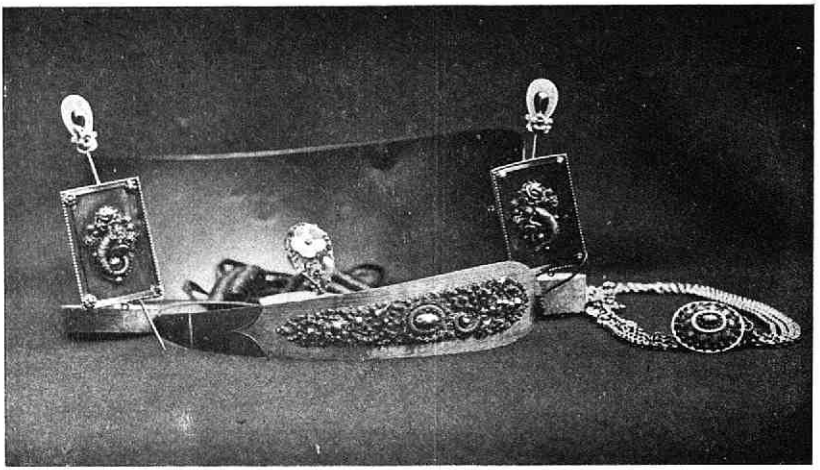

Het Oorijzer in Niftarlake.

Dr. ALBERTA J. PORTENGEN.

Meer en meer begint overal in ons land de typische volksdracht te verdwijnen, om plaats te maken voor een navolging, somtijds een zeer gebrekkige, van de mode, zooals die zich vanuit Parijs over de omliggende landen verbreidt. We moeten dan ook trachten, de overblijfselen ervan, zoolang ze nog voorkomen, zoo goed mogelijk waar te nemen, om dit materiaal, dat voor de kennis van ons volk toch zoo belangrijk is, niet geheel verloren te doen gaan. Vandaar dat ik wil trachten hier een kleine beschrijving te geven van de boerinnekap[1]), zooals die in het Noordelijk gedeelte van Niftarlake gedragen wordt en eenmaal veel algemeener gedragen werd; thans zijn het nog slechts de oudere boerinnen, die er zich mee tooien, en wel voornamelijk des Zondags; in de week dragen zij de Utrechtsche trekmuts, zonder ijzer.

Hiernevens ziet men in figuur 3 een blonde Vreelandsche

1) Men wordt er aan herinnerd, dat men onder „kap" den metalen ring heeft te verstaan. Het kanten of tulen voorwerp heet uitsluitend „muts".

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

boerin in vol ornaat, met de gebloemde witte kanten muts over oor- of hoofdijzer, waarvan slechts de z.g. boeken[1]) gedeeltelijk zichtbaar zijn; onder het ijzer bevindt zich nog een zwart kapje om het haar te bedekken. De muts is aan het ijzer bevestigd door twee gouden naalden, die aan beide zijden boven de boeken zichtbaar zijn. Verder draagt zij de z.g. voornaald, eveneens van goud en de haarkrulletjes.

In figuur 4 is dezelfde boerin van terzijde afgebeeld, terwijl men in figuur 1 de sieraden afzonderlijk ziet. Wanneer de boerin in rouw is, maakt dit nog verschil; dan heeft ze (vgl. fig. 2) geen gebloemde kanten, doch een effen tulen muts en geen voornaald.

Het eigenaardig gebruik, om rond een groot gedeelte van het hoofd een gouden band te dragen, moet wel dikwijls verwondering hebben gewekt. Toch is er, voor zoover mij bekend is, maar zeer weinig over geschreven. Behalve het hoofdstuk, dat eraan gewijd is door Professor Dr. J. H. Gallee in zijn groot werk „Het Boerenhuis in Nederland en zijn bewoners", vond ik slechts een paar artikels van J. H. Halbertsma in de Overijselsche Almanak van 1849 en 1853, en van Johan Winkler in „Oud Nederland".

Vandaar dat de gegevens nog slechts voor een klein gedeelte verzameld zijn. Vast staat in ieder geval, dat het gebruik van oorijzers eens veel meer verbreid is geweest dan tegenwoordig, ook buiten de grenzen van ons land, zoo o.a. in België, Skandinavië, Duitschland en het Engadin. Als bewijs hiervan is hiernevens (fig. 5) een teekening opgenomen van een in een Deensch graf gevonden oorijzer[2]). Ook in ons land was het een veel meer voorkomende dracht, die niet tot het platteland beperkt was. Zoo waren b.v. de zeventiende-eeuwsche dames in Amsterdam, Haarlem en Zaandam er veelal mee getooid, zooals men nog op verscheiden schilderijen kan opmerken, o.a. op die van Frans Hals.

Pas later begonnen ook de lagere standen er zich mede te tooien, hetgeen o.a. blijkt uit de volgende woorden van een Amsterdamsch „joffertjen":

---

1) De boeken, elders pooten, token of stikken genoemd, zijn de uitstekende vierkante metalen plaatjes.

2) Fig. 5 en 6 zijn ontleend aan het genoemde artikel van J. H. Halbertsma in de Overijselsche Almanak van 1849.

„Ik bid je, let eens op de meiden,
„Zoudt gij ze konnen onderscheiden
„Van burgers-dochters? draagen zij
„Niet van fijn goud, zoo wel als wij
„De strikken[1]) aan het hoofd, en ringen
„En kettingen, en alle dingen?"[2])

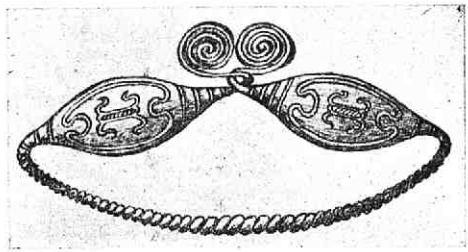

Fig. 5.

Toch was de verbreiding van de oorijzer-dracht niet in alle streken gelijk; hier te lande kwam of komt het voornamelijk voor in Zeeland, Zuid- en Noord-Holland, Friesland, Groningen en Drente en in de streken om de Zuiderzee, dus niet in het grootste deel van Gelderland en evenmin in Limburg en Brabant. Ook in het Zuidelijk gedeelte van Niftarlake, ongeveer ten Zuiden van Loenen, ziet men geen oorijzers, doch slechts de z.g. trekmutsen, die eveneens in Holland gedragen worden, maar dan op een andere wijze vastgespeld. Waarschijnlijk hangt dit wel samen met verschillen in afstamming. Aan de hand van velerlei gegevens, dialekt, woningbouw, kleederdracht enz., zou men kunnen nagaan, en heeft men dit gedeeltelijk ook reeds trachten te doen, wat de oorsprong van dit verschil is. Johan Winkler is tot het besluit gekomen, dat de oorijzers een speciaal kenmerk waren van de Friezen, die oudtijds behalve in de tegenwoordige provincie Friesland de kuststreken van de Noordzee, tot in Zeeland toe, een groot gedeelte van Noord-Holland en misschien ook het Noordelijkste deel van Utrecht bewoonden. Zekerheid hieromtrent is echter nog niet verkregen.

---

1) Met de „strikken" van fijn goud worden natuurlijk de stikken of boeken bedoeld.

2) Bernagie, Belachelijke Jonker, 2de tooneel. Vgl. J. Winkler, Oud Nederland.

Het is wel eigenaardig, dat er zooveel verschillen in de dracht zijn, waaraan men zich angstvallig houdt. Een oud rijmpje zegt dan ook:

„Houdt je aan je eigen dracht,
„Anders wordt je uitgelacht."

Zoo bestaat er b.v. verschil tusschen die in Noord-Holland en de hier behandelde, hoewel men ze oppervlakkig misschien voor gelijk zou houden. Ginds zijn de boeken n.l. kleiner en hooger geplaatst, terwijl men er dikwijls in plaats van de voornaald midden op het voorhoofd een juweelen stiftje draagt, dat aan een kettinkje bevestigd is. Ook is er in de onderscheidene streken verschil in de teekening op boeken, naald, halsslot, enz. Dit zijn natuurlijk gewoonten, die zich langzamerhand gevestigd hebben en het zou een heele studie op zich zelf zijn telkens te onderzoeken, wat er de oorzaak van kan wezen. Waarschijnlijk is dit zelfs dikwijls in het geheel niet na te gaan. Want we kunnen toch geen geloof hechten aan verhaaltjes, zooals het volgende, door Winkler medegedeelde, over de voornaald:

„Volgens de volksoverlevering was in Noord-Holland in de vorige eeuw (d. w. z. de 18de) een schoone jonge maagd, die den geslachtsnaam Peereboom droeg. Haar algemeen erkende schoonheid werd echter ontsierd door een litteeken of een zoogenaamde moedervlek midden op het voorhoofd. Om deze wanstaltigheid te bedekken, nam zij heure haarnaald te baat; immers zij was de eerste, die de haarnaald, welke in haar tijd nog maar tot boven het eene oog reikte, tot midden voor het voorhoofd droeg. Vandaar dat zulk een verlengde naald, die langs de geheele breedte van het voorhoofd gaat, en thans uitsluitend zoo gedragen wordt, in de vorige eeuw in Noord-Holland den naam van een „peereboompje" droeg"[1]).

Wel is het te begrijpen, dat de verschillen, toen ze eenmaal ontstaan waren, streng gehandhaafd zijn, o.a. door het weinige verkeer en de weinige aanraking tusschen de verschillende gewesten en vooral doordat de bewoners ervan elkander altijd min of meer als vreemden bleven beschouwen.

Nu doet zich onwillekeurig de vraag voor: hoe is men er toch toe gekomen, het hoofd in een metalen pantser te sluiten?

---

1) Door mij werden eenige wijzigingen in de spelling aangebracht.

Deze vraag is niet zoo eenvoudig te beantwoorden. Met hoeveel gebruiken is dit niet het geval! Eeuwen en eeuwen bestaan ze, soms slechts met kleine veranderingen, maar de oorzaak van hun ontstaan is vergeten en daarnaar kan men slechts gissen. Zoo zijn er van het ontstaan van dit gebruik ook verscheiden min of meer geloofwaardige verklaringen uitgedacht. Het waarschijnlijkst dunkt mij de ook door Halbertsma gegevene, dat de oude Germanen, wellicht mannen zoowel als vrouwen, een ring om het hoofd droegen, om de lange haren bijeen te houden. Een dergelijke ring, van brons, is o.m. gevonden in een graf te Epe en is hier in figuur 6 afgebeeld. Uit de grootte, de ligging, de

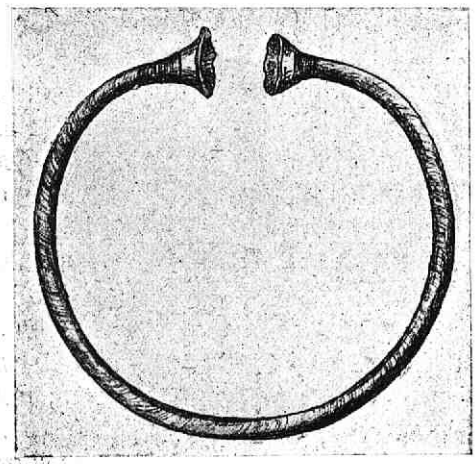

Fig. 6.

nabijheid van een haarnaald, enz., kon men afleiden, dat het een hoofdring was. Ook de Angelsaksen kenden den „heafod beah" of hoofdring en de vrouw van Graaf Dirk II, Hildegardis, droeg een gouden ring om het haar, zooals blijkt uit het Evangeliarium van Egmond, dat zij ± 975 aan de abdij aldaar schonk. Daar een ring bij het dragen vele bezwaren had (hij kon licht te nauw of te wijd zijn en te zeer drukken), ging men hem van voren splijten en langzamerhand werden nu de uiteinden eenigszins versierd. Dit ziet men b.v. bij het Deensche oorijzer, (fig. 5) dat wel breedere versierde uiteinden heeft, doch overigens nog den ringvorm, evenals b.v. hier en daar in Friesland het geval is.

In Zeeland noemt men het dan ook „beugel" of „hoepel". Dikwijls werden de uiteinden bij de ooren schuins naar beneden omgebogen; vanhier de naam óórijzer. Langzamerhand is men den ring dan gaan verbreeden, totdat men den nu bekenden breeden vorm kreeg. De naam „ijzer" duidt natuurlijk het oorspronkelijke materiaal aan. Toen men later in grooter mate goud en zilver bezat en de weelde toenam, is men het ook daarvan gaan maken. Hier en daar hadden de vrouwen er b.v. een zilveren voor in de week en een gouden voor Zondags.

Wanneer nu echter het bijeenhouden van het haar het eenige motief was om zulk een ring te dragen, dan zou men kunnen verwachten, dat die dracht weer afgeschaft zou zijn, zoodra deze beweegreden verviel, dus toen de gewoonte ontstond, dat de vrouwen het haar in een wrong op het hoofd droegen. Dit is echter niet het geval geweest. Eeuwen lang hebben de nakomelingen der oude Friezen oorijzers gedragen en pas in den tegenwoordigen nivelleerenden tijd raken ze in onbruik. Zou het uitsluitend ijdelheid geweest zijn? Dat is toch moeilijk aan te nemen. Weliswaar flatteert de dracht van ijzer en muts dikwijls, doch het haar, „het voornaamste sieraad der vrouw", wordt er toch maar door bedekt en vooral in den tijd van overgang, toen het opgestoken werd, moet de ring eenigszins belemmerend geweest zijn en was er alle reden voor, om hem af te schaffen. Waarom heeft men dat dan niet gedaan? Mij dunkt, dat de reden daarvan niet ver te zoeken is. Men was aan den ring gehecht, niet uitsluitend omdat men zich gaarne hield aan de gewoonte der voorouders, of omdat men hem mooi vond, doch vooral omdat hij nog een ander doel had. Wanneer we boeken, oorknoppen, halsketting-slot, naald en voornaald beschouwen, dan zien we, dat ze elk een bepaalde teekening bevatten, dikwijls zelfs hetzelfde motief. In dit geval staat er b.v. zoowel op de boeken als op de voornaald een hoorn. En wanneer we nu eens verder in de wereld rondkijken, ook buiten Europa, dan bemerken we, dat op de meest verschillende plaatsen der wereld de vrouwen gewoon zijn, ooren, hals, haar, enz. van sieraden te voorzien. Ik heb daarbij speciaal de vrouwen van nog betrekkelijk onontwikkelde stammen op het oog, die ongeveer in hetzelfde stadium van ontwikkeling zijn als onze voorouders, de oude Germanen. Zij doen dat niet uitsluitend uit ijdelheid, doch vooral om die kostbare lichaamsdeelen en

dus ook hun leven te vrijwaren tegen booze invloeden. Het zijn voor hen een soort amuletten. En nu is het wel merkwaardig om op te merken, dat de vrouwen in Libye zoowel als de vrouwen uit praehistorischen tijd in Italië haar en voorhoofd ook versieren met ringen, hoorns, spiralen en dergelijke[1]) evenals de boerinnen hier te lande nog tegenwoordig. Vooral ringen zijn altijd bijzonder heilige voorwerpen. Nu wil ik daarmee natuurlijk in het geheel niet zeggen, dat die boerinnen de kap enz. dragen als amulet, maar slechts, dat deze versierselen oudtijds voor amulet gediend hebben en dat ze daarom ook niet afgeschaft zijn, toen de dracht van het haar ze overbodig maakte. En later zijn ze blijven bestaan, ook al was de reden ervoor verdwenen, door de gehechtheid aan oude gebruiken, die zoo algemeen bij ons volk voorkomt; men denke slechts aan den bouw der boerenwoningen, en aan verscheiden ook oorspronkelijk heidensche gebruiken, zooals de Paaschvuren en het Sint Nikolaasfeest, om slechts enkele te noemen.

---

1) Vgl. J. Bellucci, Parallèles ethnographiques, Amulettes.